

PRVE NAZNAKE DEMOGRAFSKE TRANZICIJE: STANOVNIŠTVO BETINE (1870-1880)

FRANE ČIZMIĆ I BOŽENA VRANJEŠ-ŠOLJAN

SAŽETAK: U razdoblju od 1870. do 1880. godine u Betini se očituju tek prvi znaci demografske tranzicije. Stope nataliteta i mortaliteta još uvijek su predtranzicijske. Visoka smrtnost dojenčadi i male djece također je predtranzicijska, kao i relativno niska ženidbena dob. No, prve naznake tranzicije osjeća ju se u produljenju ljudskog vijeka. Stanovništvo Betine ima obilježja koja se mogu uočiti na otocima srednje Dalmacije. Ta obilježja očituju se u ritmu začeca, rađanja, vjenčanja (dva maksimuma s dominacijom zimskog nad jesenskim) i smrti (jači utjecaj ljetnih zaraza), u relativno malom udjelu ponovljenih brakova, a povećanom udjelu srodničkih brakova. Iznimno strogo poštivanje crkvenih pravila o izbjegavanju prebračnih spolnih odnosa, Betinu bitno razlikuje od južnodalmatinskih i dubrovačkih otoka.

Uvod

Istraživačkim projektom pod naslovom “Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj”, koji se ostvaruje kroz doktorski studij “Povijest stanovništva” na Sveučilištu u Dubrovniku, kao jedna od 12 župa koje će se istražiti izabrana je župa Betina - reprezentant srednjedalmatinskog otočkog naselja. Istraživanje je utemeljeno na matičnim knjigama rođenih, vjenčanih i umrlih.¹

¹ Matične knjige župe Betina: rođeni (1854-1874, 1874-1891); vjenčani (1858-1889); umrli (1864-1883) (Hrvatski državni arhiv u Zagrebu).

Frane Čizmić, doktorand doktorskog studija “Povijest stanovništva” na Sveučilištu u Dubrovniku. Adresa: Sv. Križa 10A, 20000 Dubrovnik. E-mail: frane.cizmic@du.t-com.hr
Božena Vranješ-Šoljan, redoviti profesor na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb. E-mail: bvsoljan@ffzg.hr

Geografsko i upravno-političko situiranje naselja Betina

Otok Murter se nalazi na sjeverozapadnom dijelu šibenskoga arhipelaga.² Od kopna je odvojen Murterskim kanalom, koji danas na najužem dijelu, kod Tisnoga, premošćuje pokretni most. Središte je geografske cjeline koja se uobičajeno naziva Murterskim krajem, a obuhvaća, osim Murtera, još i Modrave, Prosiku, murterske škoje i Kornate.³ Ovako širok i nekonzistentan prostorni areal, posebice s obzirom na to da obuhvaća i otoke i dijelove priobalja, integrirao se od 16. do 19. stoljeća, pod utjecajem različitih povijesnih okolnosti, u jednu cjelinu.

Najstariji poznati stanovnici Murtera bili su Iliri (Liburni), o čemu svjedoče materijalni ostaci iz ilirsko-rimskog sloja na lokalitetu Gradina, rim. *Colentum*, kod Betine. Spominje ga još Plinije u 1. st., a kod Anonima iz Ravenne, u 7. stoljeću, nalazimo toponim *Artion* (Jarta).⁴ Otok se u srednjem vijeku naziva Srimač (*Srimaz*), a tek kasnije prevladava naziv Murter (*Murterii*).⁵ S obzirom na blizinu kopna, može se pretpostaviti da je slavenska (hrvatska) kolonizacija otoka uslijedila vrlo rano.⁶ U 13. stoljeću na otoku su bila dva naselja: Veliko Selo (*Villa Magna*, današnje naselje Murter) i Jezera. Veliko Selo imalo je sredinom 15. stoljeća 26 kuća i 203 stanovnika.⁷

Naselje i luka Betina utemeljeni su na sjevernom ulazu u Murterski kanal. Prvobitno naselje bilo je smješteno na padinama poluotoka Jartić, a kasnije se

² Murter pripada šibenskoj naseljenoj otočnoj skupini, u kojoj su još i Prvić, Žirje, Kaprije, Zlarin i Krapanj. O tome vidi: Ivan Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka. Povijesne i suvremene značajke depopulacije*. Zagreb: Consilium i Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1992: 11-12.

³ Vladimir Skračić, »Prezimana mjesta Murtera.« *Radovi Filozofskog fakulteta Zadar – Razdvojeni filološki znanosti* 37/27 (2000): 40. Autor upućuje na to da je pojam Murterskog kraja tako definirao Sven Kulušić, *Murterski kraj*. Murter: Društveni centar Murter, 1984.

⁴ V. Skračić, »Prezimana mjesta Murtera.«: 44. Vidi što o starinama na Murteru piše Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji*. Zagreb: Globus, 1984: 108.

⁵ Opširnije o nazivima otoka i njihovoj etimologiji, vidi u: Andre Jutronić, »Murter.«, u: *Enciklopedija Jugoslavije*, 6. Zagreb: JLZ, 1965.

⁶ O intezitetu te kolonizacije govori i to što je sačuvano tek nekoliko toponima iz predslavenskog razdoblja (V. Skračić, »Prezimana mjesta Murtera.«: 44). Zahvaljujući prvenstveno položaju, Murter i danas spada među najnapučenije otoke na našoj obali.

⁷ Kristijan Juran, »Novi podaci o stanovništvu Murtera od 15. do 17. st.« *Čakavska rič* 30/1-2 (2002): 364, bilj. 12.

proširilo i na uvalu Zdrače.⁸ Betina kao naselje nije postojala prije kraja 15. stoljeća, a dosadašnja istraživanja upućuju na zaključak da su prvu naseljeničku jezgru u Betini činili žitelji obližnjega Murtera - *Murterini*.⁹ Razvoj naselja na sjeveroistočnoj strani otoka (Betina i Tisno), kao i znatniji priljev stanovništva u dva starija naselja (Murter i Jezera), uslijedio je u 16. i 17. stoljeća, dolaskom većih skupina izbjeglica i prebjega nakon osmanskih prodora u Bosnu i Dalmaciju, te kasnije, za vrijeme Kandijskog i Bečkog rata.¹⁰

Proučavanju povijesnog razvoja stanovništva otoka Murtera u novije se vrijeme pristupa s aspekta povijesne antroponimije, osobito u smislu rasvjetljavanja migracijskih kretanja. U jednom segmentu usporedno su proučavana naselja Murter i Betina, jer su do 1680. bili ista župa.¹¹ Ta su istraživanja donijela vrijedne i plodonosne, ali ne i jednoznačne zaključke.¹² Stoga se jedino od budućih, multidisciplinarnih istraživanja može očekivati da upotpune dosadašnje oskudne spoznaje o stanovništvu otoka Murtera prije suvremenih popisa stanovništva u 19. stoljeću.¹³

Nakon turbulentnih zbivanja početkom 19. stoljeća, kada su naši krajevi bili zahvaćeni vrtlogom Napoleonovih ratova,¹⁴ područje Dalmacije došlo je 1815.

⁸ U ponekim se popisima stanovništva u 19. i 20. st. naselje Zdrače (od 1910. nadalje Drače) iskazuje zasebno.

⁹ K. Juran, »Novi podaci o stanovništvu Murtera od 15. do 17. st.«: 365, 371.

¹⁰ Opširnije u: I. Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*: 62-67, 76-77. Treba napomenuti da je jedno od uobičajenih betinskih prezimena – Bosna.

¹¹ V. Skračić, »Prezimana mjesta Murtera.«: 40. Intenzivnom suvremenom izgradnjom, danas su naselja Betina i Murter spojena na drugi način – dijeli ih samo ploča s natpisom.

¹² Na temelju proučavanja prezimenskog korpusa naselja Murtera, u suvremenoj se literaturi mogu naći sasvim suprotna mišljenja, od potvrde ranije postavljene teze o velikim promjenama u sastavu stanovništva u drugoj polovici 15. st. (V. Skračić, »Prezimana mjesta Murtera.«: 45), do tvrdnji da se radi samo o privremenim imigracijama, koje nisu znatnije utjecale na razvoj stanovništva na otoku (K. Juran, »Novi podaci o stanovništvu Murtera od 15. do 17. st.«: 370; Kristijan Juran, »Kada i u kojim povijesnim okolnostima Murterini i Betinjani dolaze na Kornate?« *Povijesni prilozi* 28 (2005): 140-142).

¹³ Na internetskim stranicama nalazi se niz podataka koje nisam uspio provjeriti u relevantnoj literaturi. Tako se može pročitati da se Betina prvi se put spominje 1423., kada je u njoj živjelo 15 osoba u 8 kuća, da je 1597. u Betini bilo 16 kuća, a 1678. 56 obitelji s oko 350 članova (www.adria.fesb.hr/~muroda/betina.htm) te da sredinom 18. st. Betina broji 400 stanovnika (www.tisno.hr/hrv/mjesta/povijest/betina.asp). Također, mogu se pronaći i pogrešno interpretirani podaci o rezultatima modernih popisa stanovništva u 19. i 20. st. (www.tisno.hr/hrv/mjesta/betina.asp).

¹⁴ U odnosu na vrijeme mletačke vlasti, kratkotrajnu francusku upravu (1806/14.) nad Dalmacijom karakteriziraju nastojanja na poboljšanju života otočkog stanovništva. Ipak, Francuzi nisu ukinuli kolonat (I. Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*: 79).

pod suverenitet Habsburške Monarhije te u njenu sastavu, kao posebna provincija – *Kraljevina Dalmacija* (od 1817.), ostaje do kraja I. svjetskog rata. Prema austrijskoj organizaciji uprave u Dalmaciji, otok Murter bio je u sastavu općine Tijesno, u Zadarskom okrugu.¹⁵ Od 1822. okruzi se teritorijalno dijele na kotareve, pa je općina Tijesno pripala šibenskom kotaru. Kada su upravnom reformom 1868. ukinuti okruzi, a cjelokupni teritorij Dalmacije organiziran u 12 političkih kotareva, općina Tijesno nalazila se u sastavu šibenskoga kotara, u kojemu su još bile općine Šibenik, Zlarin i Skradin.

Prvi službeni popis stanovništva Austrija je provela 1857., i otada su se popisi redovito provodili u približno jednakim vremenskim intervalima. Zahvaljujući tome, u mogućnosti smo konkretnije periodizirati demografske procese na dalmatinskim otocima. Tako u razdoblju modernih popisa stanovništva do I. svjetskog rata možemo razlučiti fazu privrednog i demografskog poleta od 1857. do 1890., nakon čega je uslijedilo razdoblje u kojem je većina otoka, kad su te generacije došle u reproduktivnu dob, doživjela kulminaciju broja stanovnika.¹⁶

Odjeci narodnoga preporoda u Dalmaciji zahvatili su u sedmom i osmom desetljeću 19. stoljeća i otok Murter. Intenzivna djelatnost narodnjaka, u prvom redu inteligencije (učitelji) i svećenstva (župnici), učinila je da su se i u seoskim sredinama, među težacima i ribarima, sve više prihvaćale ideje preporodnog pokreta, osobito borba za upotrebu narodnoga jezika u javnom životu i upravi, te zahtjev za sjedinjenjem Dalmacije s Hrvatskom. Tome je pridonosilo i osnivanje brojnih pučkih čitaonica (knjižnica) u manjim mjestima, jer je njihova djelatnost imala, osim kulturnog, i politički značaj.¹⁷ Osim toga, na političko opredjeljivanje seljaštva i njihovo priklanjanje Narodnoj stranci utjecalo je neriješeno agrarno pitanje u Dalmaciji (kolonat), budući da su nositelji autonomaštva uglavnom bili iz redova velikih posjednika nastanjenih u obalnim gradovima (u slučaju Betine to je Šibenik). Zbog toga je Autonomnaška stranka,

¹⁵ Iscrpan pregled organizacije uprave i sudstva u Dalmaciji donosi: Frane Ivković, »Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske vladavine 1814.-1918.« *Arhivski vjesnik* 34-35 (1991-1992): 31-50. Teritorij Dalmacije bio je podijeljen na četiri okruga (tal. *circolo*): zadarski, splitski, dubrovački i kotorski (1816/7. postojao je i makarski okrug, koji je po ukinuću pripojen splitskom).

¹⁶ I. Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*: 13, 83.

¹⁷ Treba imati na umu da su se vanjski utjecaji na otočko društvo odvijali na specifičan način, jer na Murteru nije postojao tzv. građanski sloj, kao na nekim drugim većim otocima (npr. Hvar, Korčula, Krk).

usprkos izbornom sustavu koji joj je pogodio (podjela birača na izborna tijela-razrede, prema veličini plaćenog poreza), postupno gubila svoje pozicije. Tako je i u općini Tijesno 1875. na vlasti bila Narodna stranka.¹⁸

Gospodarska podloga razvoju stanovništva Betine

Stanovništvo se u prošlosti pretežno bavilo stočarstvom (ovčarstvom) i poljodjelstvom, osobito maslinarstvom i povrtlarstvom. Najveća i najplodnija obradiva površina na otoku je Murtersko-betinsko polje, na kojem je dobar urod jamčilo oko 500 iskopanih bunara na 40 ha.¹⁹ Osim toga, na otoku su se još od druge polovine 16. stoljeća krčili i privodili obradi krševiti i šumoviti predjeli, a problem nedostatka površina za ispašu, koji je potom uslijedio, nadomještao se zakupom otoka u obližnjem akvatoriju.²⁰ Opat Fortis je zapisao: "...cijeli otok Murter... najvećim je dijelom obradiv i morao je davati bogate plodove onim stanovnicima."²¹

Specifičnost većine šibenskih otoka je u tome što poljoprivrednu djelatnost obavljaju izvan matičnog otoka.²² Dodatne površine za ispašu Betinjani

¹⁸ Dinko Foretić, »Borba za ponarođivanje općina u Dalmaciji (1865.-1900).«, u: *Narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, ur. Jakša Ravlić. Zagreb: Matica hrvatska, 1969: 133. Iako su 1870. narodnjaci dobili većinu u Dalmatinskom saboru, predstojala im je još žestoka borba za osvajanje vlasti u općinama. Na području šibenskog političkog kotara 1875. je još samo općina Zlarin bila u rukama autonomaša, dok je u Šibeniku i Skradinu na vlasti bila Narodna stranka. Konačan udarac autonomašima zadan je 1882. porazom autonomaškog lidera Ante Bajamontija na općinskim izborima u Splitu.

¹⁹ Ivan Lajić, Sonja Podgorelec i Dragutin Babić, *Otoci – ostati ili otići? Studija o dnevnoj cirkulaciji sa šibenskih otoka*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 2001: 68 (gdje se citira: Kulušić, *Murterski kraj*: 71).

²⁰ K. Juran, »Kada i u kojim povijesnim okolnostima Murterini i Betinjani dolaze na Kornate?«: 142, 149. Širenje obradivih površina autor povezuje s, ničim potkrijepljenom tezom o naglom prirodnom prirastu otočnog stanovništva, negirajući trajnije učinke imigracije (usp. i: K. Juran, »Novi podaci o stanovništvu Murtera od 15. do 17. st.«: 370). Vjerojatnijim se, pak, čini da su u "osvajanje" novih obradivih površina na otocima, nakon turskog osvajanja Zagore, krenuli šibenski plemići (I. Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*: 69). Pritisci šibenskih plemića, zakupnika ili trajnih uživatelja prihoda s murterskih zemalja na starosjedioce bili su osobito intenzivni početkom 16. stoljeća, kada su na njihovo mjesto, pod nepovoljnijim uvjetima, htjeli naseliti izbjeglice iz krajeva pod turskom vlašću. Detaljnije u: K. Juran, »Novi podaci o stanovništvu Murtera od 15. do 17. st.«: 370-371; I. Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*: 69.

²¹ A. Fortis, *Put po Dalmaciji*: 108. Fortisovo djelo objavljeno je na talijanskom 1774.

²² I. Lajić, S. Podgorelec i D. Babić, *Otoci – ostati ili otići?»: 67. To se podjednako odnosi na Murter, Prvić, Krapanj te donekle Zlarin i Kaprije.*

su priskrbili i zakupom dijela Kornatskih otoka. Kao zakupnici Kornata javljaju se Betinjani i, u većem obimu, Murterini još od polovice 17. stoljeća, otkada tamo na ispašu dovode vlastitu stoku.²³ Blaga klima omogućavala je da se i ovdje stoka sitnog zuba drži na otvorenome tijekom cijele godine.²⁴ Ovi su “prekomorski posjedi” dugo bili ekonomski oslonac mnogim betinskim obiteljima, jer su pružali odlične uvjete za proizvodnju vrlo kvalitetnih stočarskih proizvoda, posebno sira.²⁵ Betinjani su također obrađivali i zemlje na obližnjem kopnu, na Modravama i Prosiki, koje su većinom bile u posjedu izbjeglica iz sela gravitirajućih murterskome kopnu, a trajno nastanjenih u Betini i Murteru.²⁶

Otočno gospodarstvo ne odlikuje se velikom raznovrsnošću,²⁷ a trajni problem svih otoka bila je nedovoljna proizvodnja žitarica.²⁸ Od 1756. vrijedio je zakon da se na svaki *kanap* (stara mletačka mjera) zakupničke zemlje moraju posaditi četiri stabla masline.²⁹ Osim toga, murterski koloni razumijevali su svoje obveze prema vlasnicima zemljišta tako da su im dužni davati samo petinu vina (bez obveza drugih davanja), pa su zbog toga izbjegavali sadnju loze, a prednost davali uzgoju maslina ili zemlju koristili za ispašu.³⁰ Tradicionalni i najdraži zanat Betinjana bilo je branje i obrada brnistre, od koje

²³ K. Juran, »Kada i u kojim povijesnim okolnostima Murterini i Betinjani dolaze na Kornate?«: 45-147. Odnosi su tada bili uređeni na način da su betinski pastiri zapravo dijelove kornatskih pašnjaka dobili u podzakup od zakupnika.

²⁴ I. Lajić, S. Podgorelec i D. Babić, *Otoci – ostati ili otići?*: 57.

²⁵ K. Juran, »Kada i u kojim povijesnim okolnostima Murterini i Betinjani dolaze na Kornate?«: 148.

²⁶ V. Skračić, »Prezimana mjesta Murtera.«: 45. Svoje su posjede obrađivali i u vrijeme neposredne osmanske opasnosti, koja je trajala sve do odlaska Osmanlija iz neposrednog zaleđa obale, poslije Bečkog rata. Vidi: K. Juran, »Kada i u kojim povijesnim okolnostima Murterini i Betinjani dolaze na Kornate?«: 140; I. Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*: 66.

²⁷ Novonaseljeno stanovništvo se, u okvirima kolonatskog sustava, zapravo nastavilo baviti svojim tradicionalnim zanimanjima (poljoprivreda i uzgoj stoke), a kroz duže vrijeme prilagodili su se uzgoju novih kultura. Zahvaljujući tome, lakše su se adaptirali i asimilirali u novoj sredini (I. Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*: 75).

²⁸ I. Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*: 72.

²⁹ I. Lajić, S. Podgorelec i D. Babić, *Otoci – ostati ili otići?*: 68.

³⁰ “Vlasnici zemljišta na otoku Murteru u grdnim su neprilikama. Kmetovi misle da su im obavezni davati samo petinu vina što ga uheru i ništa više. Zbog toga se loza vrlo malo goji, a podmukli seljaci radije se bave maslinom iako je ona podložna većim štetama ili pak zemljište prepuštaju stadima” (A. Fortis, *Put po Dalmaciji*: 108). To je, dakako, uzrokovalo brojne sukobe između otočana i vlasnika zemljišta, za koje Fortis kaže da su ponekad i u smrtnoj opasnosti kada žele ostvariti svoja prava.

su pravili platno za vreće ili za odjeću (seljačke košulje i suknje).³¹ Opat Fortis piše da se Murterini ne bave mnogo ribolovom, iako se u tjesnacima oko otoka zatječu velika jata tuna.³²

Znatnije promjene u strukturi poljoprivredne proizvodnje nastale su kada se prodaja dalmatinskih vina na stranim tržištima naglo povećala nakon što je sredinom 19. st. vinovu lozu u Italiji napao “lug” (“mača”), koji je prepolovio talijansku proizvodnju vina. Konjunktura dalmatinskog vina bila je kratkotrajna, ali je stvorila temelje za snažniji uzlet, što je uslijedio nakon što se u francuskim vinogradima proširila filoksera (1868.). Razdoblje druge konjunktore dalmatinskog vinogradarstva i vinarstva potrajalo je punih dvadeset godina³³ i dovelo do znatnijih promjena u dotadašnjem društveno-gospodarskom položaju Dalmacije i njenih otoka.³⁴ Intenzivno su se krčili maslinici i voćnjaci, sadila loza, a u obradive površine pretvarani su čak i pašnjaci na udaljenim otocima.³⁵ Razgrađivala se ljuska zatvorenog i izoliranog otočkog gospodarstva, koje je dotada obilježavala naturalna proizvodnja i potrošnja,³⁶ a stanovništvo se uključilo u šire gospodarske (tržišne) tokove. Taj je proces bio u punom zamahu baš u ovom desetljeću u kojem pratimo razvoj stanovništva Betine.

Određenu kočnicu razvoju poljoprivrede predstavljali su kolonatski odnosi. Država se nije upletala u te odnose, jer se u općem austrijskom zakoniku iz

³¹ A. Fortis, *Put po Dalmaciji*: 109. U potragu za brnistrom Betinjani su išli sve do obala Istre i Kvarnerskih otoka. Brnistra se skupljala, vezivala u svežnjeve koji su se namakali u moru, a potom prela i tkala. Fortis napominje da bi “...od te biljke izašle bolje rukotvorine kada bi je se obrađivalo s manje grubosti.”

³² A. Fortis, *Put po Dalmaciji*: 108-109. O orijentaciji Murterina na more i pomorstvo u to doba nemamo drugih izvora osim Fortisa, koji piše kako se “u svakom čamcu lupeža na moru” nalazi barem jedan od njih kao peljar.

³³ Opširnije vidi u: Dinko Foretić, »O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. st. do Prvog svjetskog rata.«, u: *Narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, ur. Jakša Ravlić. Zagreb: Matica hrvatska, 1969: 9-45: 16-17; Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman i Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860.-1914*. Zagreb: Školska knjiga, 1968: 161, passim.

³⁴ “Našavši se tako na krajnje perifernom položaju Monarhije, za čiji privredni razvoj nije pokazivano osobito zanimanje, u prvoj polovici 19. stoljeća otoci i njihovo stanovništvo živjeli su zapušteno, gotovo na srednjovjekovni autarkični način, konfuzne nacionalne svijesti i izrabljivano od zemljoposjednika (conta)” (I. Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*: 80). To je uzrokovalo i depopulacijske procese, prvenstveno određene visokom razinom mortaliteta, zbog opće niske zdravstvene razine, epidemija (osobito kolere), gladi i dr. (I. Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*: 81-83)

³⁵ I. Lajić, S. Podgorelec i D. Babić, *Otoci – ostati ili otići?*: 67.

³⁶ I. Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*: 111.

1816. odnos između kmeta i gospodara tretirao kao privatno-pravna pogodba. U takvim okolostima, otkup posjeda nametao se kao jedini način oslobođenja dalmatinskog težaka od kolonata. Vidjevši u tome zalog svog budućeg prosperiteta, težaci su masovno pristupili otkupu zemljišta koje su dotad generacijama obrađivali, pa je doskora na većini šibenskih otoka prevladao slobodni seljački posjed.³⁷ Osim zemalja na Murteru, u drugoj polovici 19. stoljeća dotadašnji koloni Betinjani sudjeluju u nekoliko navrata i u otkupu Kornata.³⁸

Mogućnost zarade od prodaje vina poticala je Murterine da kupuju obradivo zemljište i na obližnjem kopnu, šireći tako svoje posjede sve do Vranskog jezera i duboko u vodičko zaleđe.³⁹ Ta “glad za zemljom”, koju nije poticala agrarna prenapučenost, zadovoljavala se zahvaljujući dotadašnjim novčanim akumulacijama, ali i zaduživanjem. S obzirom na to da nije postojao razvijen bankarski sustav, seljaci su se zaduživali kod samog vlasnika zemlje ili kod zelenaša.⁴⁰

Vlasništvo nad zemljama izvan matičnog otoka prisiljavalo je Betinjane na drugačiji način života i rada nego što je to bilo uobičajeno u otočkim sredinama. Sezonski radovi na zemlji, ili oko stoke, podrazumijevali su katkada i višednevne boravke izvan doma, ili pak dnevnu cirkulaciju morem na relaciji kuća-posjed. Na život vlasnika to se odražavalo na još jedan specifičan način. Oni koji su obrađivali zemlje uz Vransko jezero, obolijevali su od tada smrtonosne malarije,⁴¹ a česta su bila i stradavanja na moru, za putovanja na udaljene otoke.⁴²

Vinska konjunktura dala je jak impuls i razvoju drvene brodogradnje; sedamdesetih godina došlo je do kratkotrajnog uspona jedrenjačke plovidbe,

³⁷ I. Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*: 80, 111.

³⁸ K. Juran, »Kada i u kojim povijesnim okolnostima Murterini i Betinjani dolaze na Kornate?«: 138, 148. U zadnja dva stoljeća nije bilo znatnijih promjena u raspolaganju kornatskim pašnjacima, jer potomke obitelji prvih murterskih zakupnika i danas nalazimo kao vlasnike većine kornatskoga zemljišta.

³⁹ I. Lajić, S. Podgorelec i D. Babić, *Otoci – ostati ili otići?*: 67. U to se doba kultura vinove loze proširila i u unutrašnjost Dalmacije, gdje se prije nije uzgajala.

⁴⁰ I. Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*: 124. O lihvarstvu opširnije u: Dinko Foretić, »Društvene prilike u Dalmaciji od polovice XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata.«, u: *Narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, ur. Jakša Ravlić. Zagreb: Matica hrvatska, 1969: 53-55.

⁴¹ U promatranom razdoblju šestoro ljudi umrlo je od malarije (*intermittente*).

⁴² I. Lajić, S. Podgorelec i D. Babić, *Otoci – ostati ili otići?*: 67; I. Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*: 81. Fortis piše da je u njegovo vrijeme tjesnac između Murtera i kopna bio prepun “manjih brodica koje se boje izložiti moru u pogibeljna godišnja doba.” (A. Fortis, *Put po Dalmaciji*: 108).

kada se popravljaju stari i grade novi brodovi.⁴³ Brodogradnja je u Betini imala dugu tradiciju, pa je i ova djelatnost osiguravala sredstva za život dijelu stanovništva, pogotovo zato što su se uz brodogradnju uvijek razvijali i drugi specifični zanati (kovački i užarski zanat, jedriljarstvo i dr.).

Uz sve gospodarske, pa i političke mijene što su se zbivale na tlu Dalmacije u drugoj polovici 19. stoljeća, dalmatinsko društvo zadržalo je temeljne značajke agrarnog društva. Oporavkom vinograda u najvećim zemljama izvoznica vina smanjila se mogućnost plasmana vina na stranim tržištima, a nedugo potom za dalmatinsko vino zatvorilo se i unutarnje tržište, jer je Italija, temeljem tzv. "vinske klauzule" iz trgovačkog ugovora s Austro-Ugarskom (1891.), uživala velike povlastice za plasman svoga vina u zemlje Monarhije. S obzirom na to da je poljoprivredna proizvodnja u Dalmaciji bila monokulturna, uslijedilo je naglo osiromašenje zemljoradnika.⁴⁴ Osim toga, u međuvremenu je, zbog zamjene ulja petrolejem, kriza zahvatila i maslinarstvo, a u 1880-ima naglo se smanjio i broj jedrenjaka u korist parobroda. Uslijedili su teški gospodarski i društveni potresi u Dalmaciji. Izlaz iz krize težaci su pokušali pronaći u preorijentaciji na nove poljoprivredne kulture, uzgoj industrijskog bilja (buhač, lavanda, ružmarin) i druge aktivnosti. Betinsko se brodogradilište preorijentiralo na izgradnju manjih tipova brodova,⁴⁵ a vjerojatno su se, poput Murterina, s vremenom i Betinjani počeli baviti ribolovom na kornatskim otocima, kojih su sada bili suvlasnici.⁴⁶ Ipak, silina krize bila je takva da se njene posljedice moglo ublažiti samo odlaskom s otoka. Uslijedilo je razdoblje obilježeno snažnim emigracijskim procesima sa svih dalmatinskih otoka, pa tako i s Murtera.

⁴³ O brodogradnji i pomorstvu opširnije u: D. Foretić, »O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. st. do Prvog svjetskog rata.«: 25 passim; J. Šidak, M. Gross, I. Karaman i D. Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860.-1914.*: 6-7, 161.

⁴⁴ Konačno, filoksera se 1890-ih proširila i na naše vinograde te ih gotovo potpuno uništila. Mnogi težaci nisu više imali ni snage, a niti sredstava za oporavak vinograda, a državna se pokazala nedjelotvornom u pomaganju pravodobne obnove vinograda (D. Foretić, »O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. st. do Prvog svjetskog rata.«: 17).

⁴⁵ I. Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*: 133. Tradicija drvene brodogradnje u Betini očuvala se do danas.

⁴⁶ K. Juran, »Kada i u kojim povijesnim okolnostima Murterini i Betinjani dolaze na Kornate?«: 149.

Prve naznake demografske tranzicije: broj stanovnika i prirodno kretanje stanovništva u Betini (1870-1880)

Većina otoka i otočnih skupina u razdoblju od 1857. do 1869. godine bilježila je niske i umjerene stope rasta stanovništva. Među njima je najveći prosječni godišnji rast bio na šibenskim otocima (1,53%). Kada je u razdoblju od 1869. do 1880. došlo do naglog porasta stanovništva na svim otocima, šibenska je otočna skupina jedina u kojoj je došlo do stagniranja, pa je čak zabilježen prosječni godišnji pad broja stanovnika od -0,07%.⁴⁷ U Betini, međutim, nije bilo tako. Linija kretanja broja stanovnika u razdoblju od prvog suvremenog popisa stanovništva 1857. godine do današnjih dana pokazuje da razdoblje od 1870. do 1880. godine označava početak naglog rasta broja stanovnika (tablica 1, grafikon 1).⁴⁸

U 11 promatranih godina, od 1870. do 1880. godine, broj stanovnika se povećao za 44 (4,49%), unatoč negativnom migracijskom saldu (-56). U istom razdoblju broj stanovnika Dalmacije rastao je nešto brže (7,23% prema istraživanju

Tablica 1. Broj stanovnika Betine (1857-2001)

Godina	Broj stanovnika	Godina	Broj stanovnika	Godina	Broj stanovnika
1857.	855	1910.	1.371	1961.	1.024
1869.	980	1921.	1.505	1971.	988
1880.	1.024	1931.	1.484	1981.	767
1890.	1.139	1948.	1.200	1991.	813
1900.	1.244	1953.	1.177	2001.	774

IZVOR: *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001.* Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, CD.

NAPOMENA: Godine 1869. Betina i Murter su popisani kao jedna popisna jedinica. Procjena broja stanovnika Betine izvršena je na temelju usporedbe udjela Betine u ukupnom broju stanovnika za oba naselja u najbližem ranijem (1857.) i najbližem kasnijem popisu (1880.). Godine 1857. udio Betine iznosio je 44,09%, a 1880. godine je narastao 44,83%. Primijenivši linearni izračun, godine 1869. udio Betine iznosio je 44,42%.

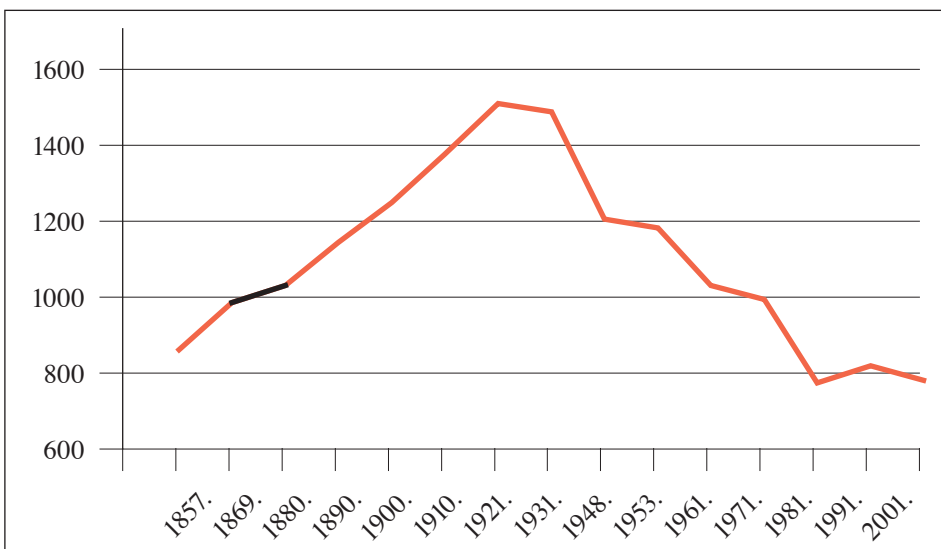
⁴⁷ I. Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*: 90-91.

⁴⁸ Doduš, porast broja stanovnika Betine veći je u razdoblju između 1857. i 1869. godine, ali je pitanje koliko je taj porast realan s obzirom da su ta dva popisa rađena po različitim kriterijima. Popis 1857. rađen je po kriteriju stalnog, a popis 1869. po kriteriju prisutnog stanovništva (Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo Socijalističke Republike Hrvatske (1857-1971)*. Zagreb: Djela JAZU 54, 1979: 9).

Tablica 2. Indeksi rasta broja stanovnika Dalmacije i Betine (1857-1880)

Godina	Dalmacija		župa Betina	
	Broj stanovnika	Indeks	Broj stanovnika	Indeks
1857.	374.237	100	855	100
1869.	403.149	107,73	980	114,62
1880.	432.284	115,51	1.024	119,766

IZVOR: Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj 1780. do 1981. g.* Zagreb: Globus, 1987: 88-89, 95; *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001.* Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, CD.

Grafikon 1. Broj stanovnika Betine (1857-2001)

Jakova Gele⁴⁹) (tablica 2). Prosječni godišnji prirodni prirast (9,13‰), uz visoke stope nataliteta (41,29‰) i mortaliteta (32,16‰) (a 30‰ je stopa koja se u teoriji smatra prijelomnicom u početnom procesu tranzicije mortaliteta⁵⁰), pokazuje da je riječ o još uvijek predtranzicijskom razdoblju ili tek o prvim naznakama početka demografske tranzicije (tablica 3, grafikon 2).

⁴⁹ Godine 1869: 403.149 stanovnika; godine 1880: 432.284 stanovnika (J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*: 88-89).

⁵⁰ Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: Mate d.o.o, 1999: 124 passim.

Tablica 3. Prirodno kretanje i migracijski saldo Betine (1870-1880)

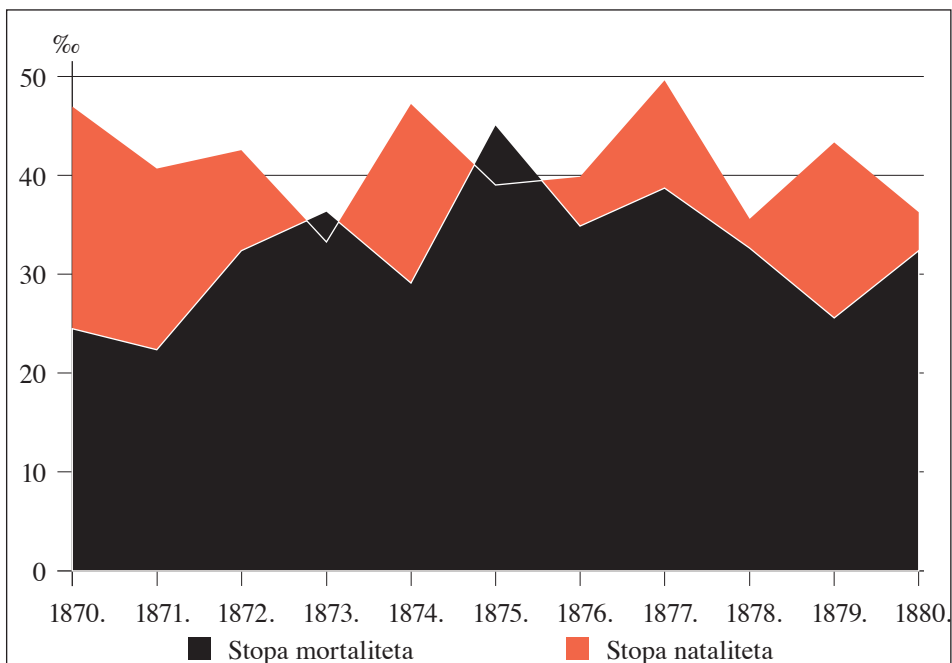
Godina	Broj stanovnika	Broj rođenih	Broj umrlih	Prirast (pad)	Broj vjenčanih	Prosječna godišnja stopa nataliteta	Prosječna godišnja stopa mortaliteta	Prosječna godišnja stopa prirodnog prirasta	Prosječni godišnji migracijski saldo	Prosječna godišnja stopa nupcijaliteta
<i>Ukupno</i>		454	354	100	70	41,29	32,16	9,13	-5	6,39
1869.	980									
1870.	984	46	24	22	8	46,94	24,49	22,45	-18	8,16
1871.	988	40	22	18	10	40,65	22,36	18,29	-14	10,16
1872.	992	42	32	10	5	42,51	32,39	10,12	-6	5,06
1873.	996	33	36	-3	10	33,27	36,29	-3,02	7	10,08
1874.	1000	47	29	18	5	47,19	29,12	18,07	-14	5,02
1875.	1004	39	45	-6	7	39,00	45,00	-6,00	10	7,00
1876.	1008	40	35	5	7	39,84	34,86	4,98	-1	6,97
1877.	1012	50	39	11	7	49,60	38,69	10,91	-7	6,94
1878.	1016	36	33	3	6	35,57	32,61	2,96	1	5,93
1879.	1020	44	26	18	4	43,31	25,59	17,72	-14	3,94
1880.	1024	37	33	4	1	36,27	32,35	3,92	0	0,98

IZVOR za tablice 3-11: Matične knjige Betine

Stopa nataliteta nadmašivala je dalmatinski prosjek (oko 36‰⁵¹) za više od 5‰, no, s obzirom da je riječ o ruralnoj sredini, ona se kreće u okvirima očekivanog. Betinski primjer podržava tezu da je tranzicijski proces u Dalmaciji, možda pod utjecajem Dubrovnika, krenuo s juga, zahvativši prvo južnodalmatinske otoke, šireći se potom i na sjever. Tako se znatno veći prirodni prirast bilježi na otoku Korčuli (Blato, Pupnat), a također i u južnodalmatinskim kopnenim župama sjeverno od Dubrovnika (Desne), nego u srednjodalmatinskoj otočkoj (Betina) i kopnenoj župi (Bisko).

Poslije 1880. godine intenzivira se rast broja stanovnika Betine. Centralna faza demografske tranzicije traje sve do kraja I. svjetskog rata, stvarajući višak stanovništva. Nakon 1921. godine broj stanovnika kontinuirano pada sve do 1981. godine, kada je, vjerojatno zbog razvoja turističke privrede, taj pad zaustavljen.

⁵¹ Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj 1780. do 1981. g.* Zagreb: Globus, 1987: 123.

Grafikon 2. Prirodno kretanje u Betini (1870-1880)

Negativni migracijski saldo naznačio je i početak iseljeničkog vala. Promišljajući o utjecaju gospodarskih prilika na kretanje stanovništva, moglo bi se pretpostaviti da su manifestacije općeg teškog gospodarskog stanja u Dalmaciji u otočkoj sredini zasigurno bile još radikalnije.⁵² Ova se tvrdnja svakako može odnositi i na prvih nekoliko godina promatranog razdoblja, na početnu fazu konjunktura vina, kada se još nisu počeli ostvarivati znatniji prihodi od vinograda. Proizvodnja vina glavni je razlog zaduživanja težaka: s jedne strane zbog otkupa od kolonata, a s druge strane, zbog želje da se nabave nove obradive površine koje bi se privedle kulturi vinove loze. U tu svrhu seoska su domaćinstva morala poslati pokojeg, najčešće mlađeg ukućanina na rad u inozemstvo ne bi li tim zaradama intenzivirali proizvodnju vina i osigurali očekivano blagostanje.⁵³

⁵² Pregled socijalnog i gospodarskog stanja, vidi u: Rade Petrović, »Socijalno-ekonomske prilike u Dalmaciji u XIX stoljeću.« *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* 16 (1965): 59-90.

⁵³ I. Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*: 125. Dakako, nitko nije percipirao da će u budućnosti možda prestati razlozi zbog kojih je došlo do tako naglog porasta potražnje za dalmatinskim vinom na stranim tržištima.

U drugoj polovici 19. st. Austrija je uvela vojnu obvezu,⁵⁴ pa je mlađoj populaciji Dalmatinaca prijetilo novačenje i služenje višegodišnjeg vojnog roka, najčešće u mornarici. Od te obveze mnogi su se “spašavali” upravo bijegom u inozemstvo.⁵⁵ U ove su emigracijske tokove bili uključeni mladi, u pravilu neoženjeni muškarci, od kojih se mnogi nikada više nisu vratili na otok, što je zasigurno moralo ostaviti traga na kasnije demografske strukture otočnog stanovništva. Što se tiče ženske populacije, ona je u iseljničkom kontingentu participirala gotovo isključivo putem udaja za mladoženje koji su bili trajno nastanjeni izvan Betine. U ovom razdoblju možemo govoriti o tzv. ranim ili inicijalnim migracijama pojedinačnog karaktera, tako da na ukupno kretanje stanovništva još uvijek dominantan utjecaj ima prirodno kretanje stanovništva.

Na temelju matičnih knjiga nije se mogao ustanoviti smjer iseljavanja. Možda je u tom razdoblju bila riječ o logičnom odljevu stanovništva na obližnje kopno. Ocjena je da iseljavanje sa šibenskih otoka ni kasnije, krajem 19. stoljeća, nije uhvatilo toliki zamah kao na većim dalmatinskim otocima.⁵⁶

Najviša stopa mortaliteta (45%) zabilježena je 1875. godine (epidemije ospica i angine, tj. vjerojatno difterije). Te godine zabilježen je i prirodni pad stanovništva. Difterija i manja epidemija dizenterije uzrok je i prirodnom padu 1873. godine. Dosta ljudi umrlo je 1877. godine od dijareje. Stopa mortaliteta u Betini u promatranom razdoblju bila je nešto veća od opće stope mortaliteta u Dalmaciji (između 27,39% i 31,02%).⁵⁷

Spolna struktura rođenih i umrlih

Omjer rođene muške i ženske djece u razdoblju od 1870. do 1880. godine je 213 : 241, ili 884 muške na 1.000 ženske djece (dalmatinski prosjek u to doba je oko 1.007 muške na 1.000 ženske djece⁵⁸). U 5 od 11 godina bilo je rođeno više muške djece (tablica 4, grafikon 3). Betina predstavlja svojevrsnu iznimku (bar u ovom razdoblju), jer se u svim ostalim istraženim župama (a i inače generalno) redovito rađalo nešto više muške nego ženske djece.⁵⁹

⁵⁴ Prvi popis vojnih obveznika načinjen je 1852. (I. Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*: 134).

⁵⁵ O ovom, ali i drugim razlozima iseljavanja, vidi: Nenad Vekarić, »Demografski uzroci iseljavanja s dubrovačkog područja u Ameriku u 19. i početkom 20. stoljeća.« *Dubrovnik* 3/5 (1992): 97-102.

⁵⁶ I. Lajić, S. Podgorelec i D. Babić, *Otoci – ostati ili otići?*: 36-37.

⁵⁷ J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*: 148.

⁵⁸ J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*: 201.

⁵⁹ J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*: 167.

Tablica 4. Struktura rođenih u Betini po mjesecima (1870-1880)

Godina	Ukupno	Mjesec												Bli-zanci	Izvan-bračni
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII		
<i>Ukupno</i>	454	27	29	38	34	25	36	29	43	50	58	38	47	14	1
<i>%</i>	100	5,95	6,39	8,37	7,49	5,51	7,93	6,39	9,47	11,01	12,78	8,37	10,35	3,08	0,22
1870.	46	0	3	3	4	4	4	4	2	1	9	5	7	0	0
1871.	40	2	2	2	2	2	2	3	5	6	5	4	5	0	0
1872.	42	0	3	2	3	2	6	4	6	6	5	3	2	2	0
1873.	33	4	1	2	1	2	1	2	3	5	4	5	3	2	0
1874.	47	3	3	10	4	1	3	2	3	7	5	3	3	4	0
1875.	39	4	3	3	3	2	3	1	3	7	4	4	2	0	0
1876.	40	2	4	2	6	1	2	0	2	2	4	5	10	2	0
1877.	50	4	3	4	5	6	5	2	5	7	4	3	2	2	0
1878.	36	3	1	4	1	2	2	3	4	4	5	2	5	0	1
1879.	44	3	3	2	2	0	5	5	7	4	8	1	4	0	0
1880.	37	2	3	4	3	3	3	3	3	1	5	3	4	2	0
<i>Muški</i>	213	14	11	18	15	14	13	17	24	21	31	15	20	9	1
<i>%</i>	100	6,57	5,16	8,45	7,04	6,57	6,10	7,98	11,27	9,86	14,55	7,04	9,39	4,23	0,47
1870.	19	0	3	0	1	2	1	3	2	0	2	3	2		
1871.	19	1	1	0	2	2	1	1	2	3	3	0	3		
1872.	23	0	1	2	1	2	2	3	5	2	3	1	1	2	
1873.	11	2	0	1	0	1	0	0	0	0	3	2	2	1	
1874.	19	1	0	5	2	0	0	1	2	4	2	0	2	2	
1875.	20	3	3	2	2	1	0	0	3	2	1	2	1		
1876.	16	2	0	0	5	1	0	0	0	2	2	0	4	2	
1877.	26	2	1	3	1	3	4	1	3	2	4	2	0		
1878.	17	1	1	1	0	1	1	3	1	2	3	1	2		1
1879.	23	1	1	2	1	0	2	3	3	4	4	1	1		
1880.	20	1	0	2	0	1	2	2	3	0	4	3	2	2	
<i>Žene</i>	241	13	18	20	19	11	23	12	19	29	27	23	27	5	0
<i>%</i>	100	5,39	7,47	8,30	7,88	4,56	9,54	4,98	7,88	12,03	11,20	9,54	11,20	2,07	0,00
1870.	27	0	0	3	3	2	3	1	0	1	7	2	5		
1871.	21	1	1	2	0	0	1	2	3	3	2	4	2		
1872.	19	0	2	0	2	0	4	1	1	4	2	2	1		
1873.	22	2	1	1	1	1	1	2	3	5	1	3	1	1	
1874.	28	2	3	5	2	1	3	1	1	3	3	3	1	2	
1875.	19	1	0	1	1	1	3	1	0	5	3	2	1		
1876.	24	0	4	2	1	0	2	0	2	0	2	5	6		
1877.	24	2	2	1	4	3	1	1	2	5	0	1	2	2	
1878.	19	2	0	3	1	1	1	0	3	2	2	1	3		
1879.	21	2	2	0	1	0	3	2	4	0	4	0	3		
1880.	17	1	3	2	3	2	1	1	0	1	1	0	2		

■ maksimum

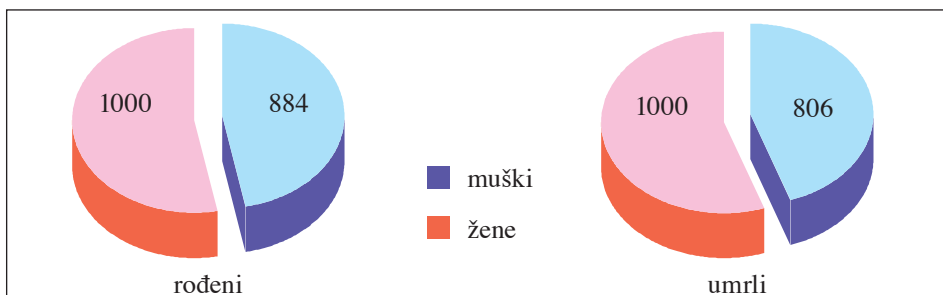
■ minimum

Tablica 5. Struktura umrlih u Betini po mjesecima (1870-1880)

Godina	Ukupno	Mjesec											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
<i>Ukupno</i>	354	32	17	25	16	23	18	51	56	38	33	23	22
<i>%</i>	100	9.04	4.80	7.06	4.52	6.50	5.08	14.41	15.82	10.73	9.32	6.50	6.21
1870.	24	3	1	7	1	1	0	1	3	2	3	1	1
1871.	22	0	0	1	0	2	2	2	6	3	3	0	3
1872.	32	3	3	3	1	2	2	5	4	4	4	1	0
1873.	36	1	2	3	0	1	2	8	6	8	0	3	2
1874.	29	2	0	1	2	1	2	8	2	3	7	1	0
1875.	45	1	4	2	6	3	2	2	2	3	4	4	12
1876.	35	9	3	1	0	2	1	5	10	0	0	3	1
1877.	39	2	0	1	2	3	3	2	8	7	5	4	2
1878.	33	6	1	3	2	3	2	4	4	4	3	1	0
1879.	26	1	2	1	1	2	1	6	3	2	4	2	1
1880.	33	4	1	2	1	3	1	8	8	2	0	3	0
<i>Muški</i>	158	16	6	13	10	7	13	20	22	10	15	11	15
<i>%</i>	100	10.13	3.80	8.23	6.33	4.43	8.23	12.66	13.92	6.33	9.49	6.96	9.49
1870.	8	1	0	3	0	0	0	0	1	0	2	0	1
1871.	13	0	0	0	0	0	2	1	4	1	2	0	3
1872.	13	0	1	1	1	1	1	3	2	1	1	1	0
1873.	19	1	1	3	0	1	1	4	2	4	0	1	1
1874.	12	2	0	0	2	0	2	1	0	1	3	1	0
1875.	19	1	1	0	3	1	1	1	1	0	1	1	8
1876.	15	3	1	1	0	1	0	1	5	0	0	2	1
1877.	16	2	0	1	2	0	3	1	0	1	4	2	0
1878.	17	4	1	2	1	2	2	2	1	1	1	0	0
1879.	9	0	0	1	1	0	0	3	1	0	1	1	1
1880.	17	2	1	1	0	1	1	3	5	1	0	2	0
<i>Žene</i>	196	16	11	12	6	16	5	31	34	28	18	12	7
<i>%</i>	100	8.16	5.61	6.12	3.06	8.16	2.55	15.82	17.35	14.29	9.18	6.12	3.57
1870.	16	2	1	4	1	1	0	1	2	2	1	1	0
1871.	9	0	0	1	0	2	0	1	2	2	1	0	0
1872.	19	3	2	2	0	1	1	2	2	3	3	0	0
1873.	17	0	1	0	0	0	1	4	4	4	0	2	1
1874.	17	0	0	1	0	1	0	7	2	2	4	0	0
1875.	26	0	3	2	3	2	1	1	1	3	3	3	4
1876.	20	6	2	0	0	1	1	4	5	0	0	1	0
1877.	23	0	0	0	0	3	0	1	8	6	1	2	2
1878.	16	2	0	1	1	1	0	2	3	3	2	1	0
1879.	17	1	2	0	0	2	1	3	2	2	3	1	0
1880.	16	2	0	1	1	2	0	5	3	1	0	1	0

■ maksimum

■ minimum

Grafikon 3. Spolna struktura rođenih i umrlih u Betini (1870-1880)

Spolna struktura umrlih prati spolnu strukturu rođenih. U razdoblju od 1870. do 1880. godine omjer umrlih muškaraca i žena bio je 158 : 196, ili 806 umrlih muškaraca na 1.000 umrlih žena. U 4 od 11 godina umrlo je više muškaraca nego žena (tablica 5, grafikon 3). Prema Geli, u Dalmaciji je do 1880. godine na 1.000 umrlih žena umiralo od 1.023 do 1.076 muškaraca.⁶⁰

Dob umrlih

Udio dojenčadi u mortalitetu bila je 29,23% (tablica 6, grafikon 4). Betina je jedina od 12 istraženih župa u kojoj je ženska dojenčad (29,74%) bila "rizičnija" skupina od muške (28,57%). Razlog tome vjerojatno leži u činjenici da je u istraženom razdoblju u Betini rođeno zamjetno više ženske djece pa je onda i udio ženske dojenčadi u umrloj ženskoj populaciji bio veći nego udio muške dojenčadi u umrloj muškoj populaciji.

Pridodamo li dojenčadi i smrtnost male djece - više od polovice umrlih (54,73%) preminulo je prije navršene 4. godine života. Nema dileme: u Betini još nije započela tranzicija dječjeg mortaliteta.

No, tranzicija se osjeća u produljenju ljudskog vijeka, potvrđujući tezu Jakova Gele da je u Hrvatskoj, za razliku od Europe, tranzicijski proces započeo produljenjem ljudskog vijeka, a ne smanjenjem dječjeg mortaliteta.⁶¹ Udio umrlih iznad 70 godina starosti (17,77%) (grafikon 5) znatno je veći nego u slavonskim župama (manje od 6%), blizak južnodalmatinskim otocima (18-19%), a znatno manji nego na dubrovačkim otocima (oko 30%). Usporedbe

⁶⁰ J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*: 165-166.

⁶¹ Jakov Gelo, »Kretanje ukupnog stanovništva Hrvatske.«, u: Jakov Gelo, Anđelko Akrap i Ivan Čipin, *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti RH, 2005: 60.

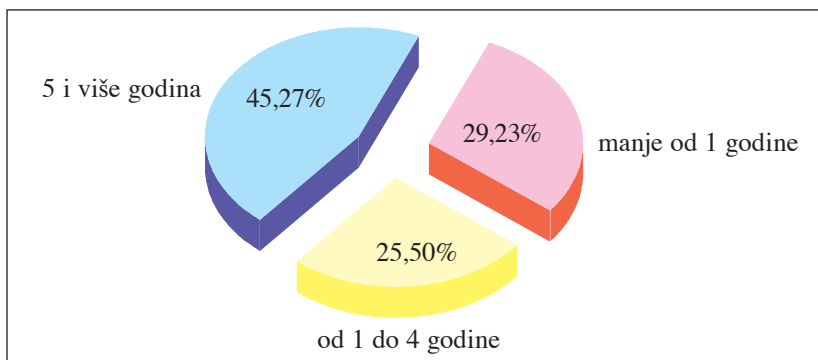
Tablica 6. Struktura umrlih u Betini po dobi i spolu (1870-1880)

Dob	Broj umrlih			Struktura (%)		
	Muški	Ženske	Ukupno	Muški	Ženske	Ukupno
<i>Ukupno</i>	158	196	354	100	100	100
0-23 sata	2	1	3	1,30	0,51	0,86
1-6 dana	4	1	5	2,60	0,51	1,43
7-29 dana	6	5	11	3,90	2,56	3,15
1-11 mjeseci	32	51	83	20,78	26,15	23,78
<i>0-11 mjeseci</i>	44	58	102	28,57	29,74	29,23
1-4	40	49	89	25,97	25,13	25,50
5-9	6	11	17	3,90	5,64	4,87
10-14	2	3	5	1,30	1,54	1,43
15-19		1	1	0,00	0,51	0,29
20-24		2	2	0,00	1,03	0,57
25-29	2	4	6	1,30	2,05	1,72
30-34	1	3	4	0,65	1,54	1,15
35-39	5	2	7	3,25	1,03	2,01
40-44	2	3	5	1,30	1,54	1,43
45-49	2	3	5	1,30	1,54	1,43
50-54	1	4	5	0,65	2,05	1,43
55-59	2	5	7	1,30	2,56	2,01
60-64	11	2	13	7,14	1,03	3,72
65-69	10	9	19	6,49	4,62	5,44
70-74	6	8	14	3,90	4,10	4,01
75-79	6	13	19	3,90	6,67	5,44
80-84	10	10	20	6,49	5,13	5,73
85-89	4	4	8	2,60	2,05	2,29
90-94		1	1	0,00	0,51	0,29
Nepoznato	4	1	5			

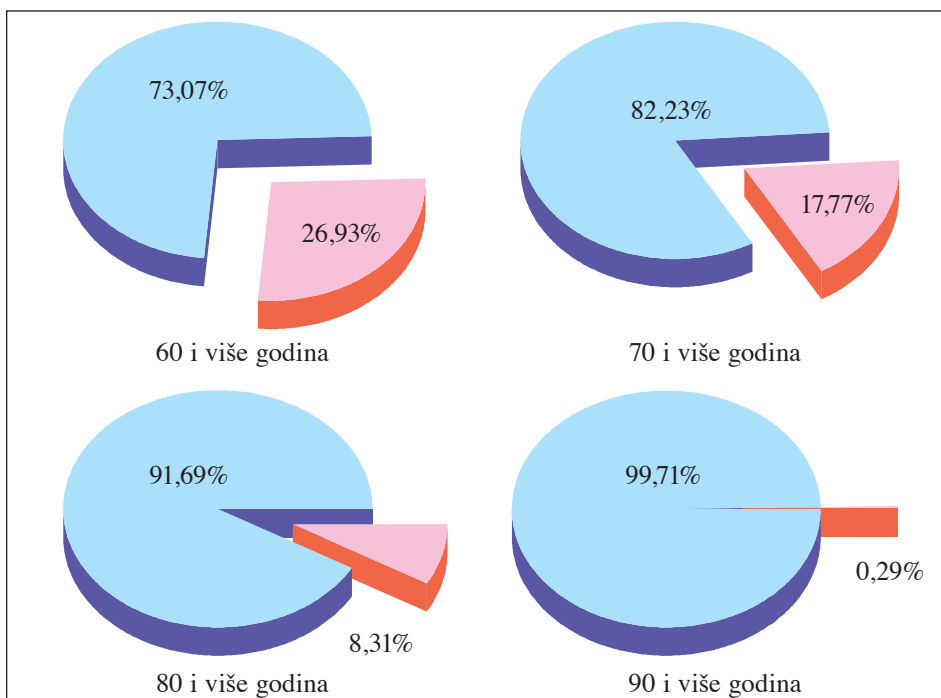
NAPOMENA: U strukturi je iz obračuna isključena kategorija "nepoznato".

radi: u Hrvatskoj je 1857. godine 10,2% muškaraca i 10,7% žena u trenutku smrti imalo 70 i više godina.⁶² U ruralnim zonama dubrovačkog područja u

⁶² Nenad Vekarić, Irena Benyovsky, Tatjana Buklijaš, Maurizio Levak, Nikša Lučić, Marija Mogorović i Jakša Primorac, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda. Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2000: 14.

Grafikon 4. Smrtnost dojenčadi i male djece u Betini (1870-1880)

Grafikon 5. Doživljena dob u župi Betini (1870-1880)

razdoblju od 1831. do 1900. godine, od ukupnog broja stanovništva 42,9% muškaraca i 45,4% žena umiralo je u dobi iznad 70. godina, u gradu Dubrovniku (1828-1857) 33,2% muškaraca i 48% žena.⁶³

⁶³ N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*: 14.

Ritam začeca, rođenja, ženidbe i smrti

Razdoblje zimske dokolice bilo je najplodnije razdoblje u Betini. U pet jesensko-zimskih mjeseci, od studenog do ožujka, bilo je začeto više od polovice djece (51,98%), više nego u preostalim sedam mjeseci. Osnovna djelatnost Betinjana u to vrijeme bilo je vinogradarstvo i maslinarstvo te uzgoj ovaca - grane poljoprivrede koje ne zahtijevaju mnogo posla u zimskim mjesecima. Broj začeca, zacijelo povezan s početkom poljskih radova, naglo je opadao u travnju. U Betini se proljeće ne pokazuje kao plodno razdoblje, kako je to bilo u ostaloj Hrvatskoj.⁶⁴ Sukladno naznačenim kretanjima, najveći broj djece bio je rođen od kolovoza do prosinca.

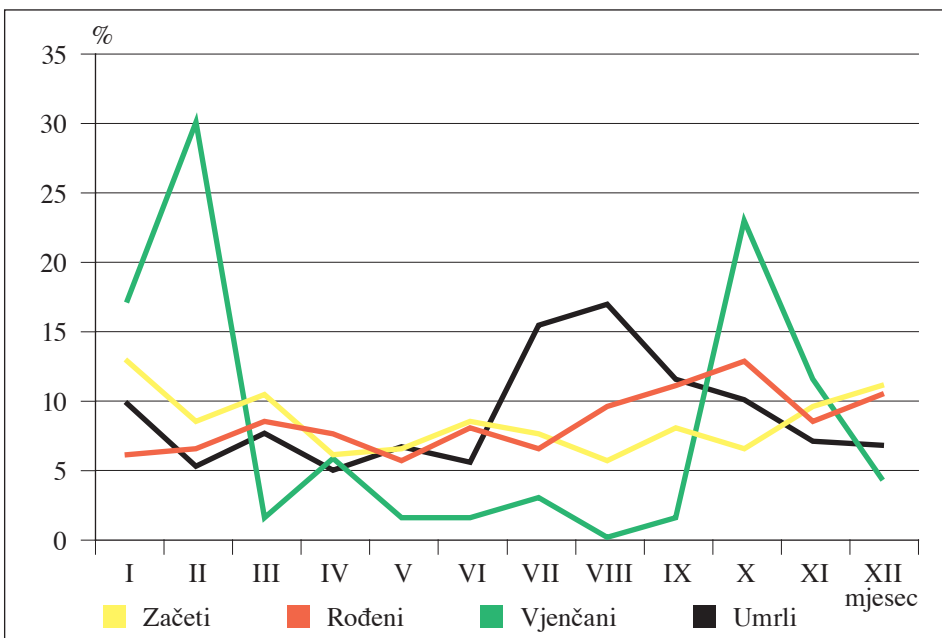
Zimski maksimum vjenčanja u Betini je dominirao nad jesenskim, no zamijećena su oba maksimuma. Gotovo trećina vjenčanja odvijala se u veljači (30%), a jesenji je maksimum bio u listopadu (22,86%). Mjesečna distribucija vjenčanja nalikovala je onoj na otoku Lastovu,⁶⁵ u Blatu na Korčuli, na Mljetu. Općenito govoreći, ritam vjenčanja na dalmatinskim otocima bio je sličniji ritmu sjeverne Hrvatske nego hrvatskom jugu, gdje je dominirao jesenski maksimum, možda "uvezen" iz Bosne i Hercegovine.⁶⁶

Ritam umiranja u Betini, najekstremniji od svih istraženih uzoraka, ukazuje na rizičnost ljetnih mjeseci. Jedna trećina Betinjana (30,23%) umirala je u srpnju i kolovozu, a više od polovice (50,28%) u razdoblju od srpnja do listopada. Ljeto je, zbog loših higijenskih uvjeta koji su pogodovali raznim crijevnim zarazama, kosilo malu djecu, a u Betini više od polovice umrlih nije doživjelo petu godinu života. Ljetni mjeseci bili su najkritičniji i na drugim otocima (Korčula, Mljet), dok u kontinentalnim krajevima (Drenovci, Donji Miholjac, Bisko), utjecaj ljetnih vrućina na mortalitet nije bio tako jak. Od "zimskih" epidemija, u Betini je zabilježen pomor od prosinca 1875. do polovice veljače 1876. godine, kada je 17 osoba umrlo od ospica (*vajolo*). Proljeće (travanj) je bilo doba najmanje smrtnosti u Betini (tablice 4-5, 7-9 i grafikoni 6 i 7).

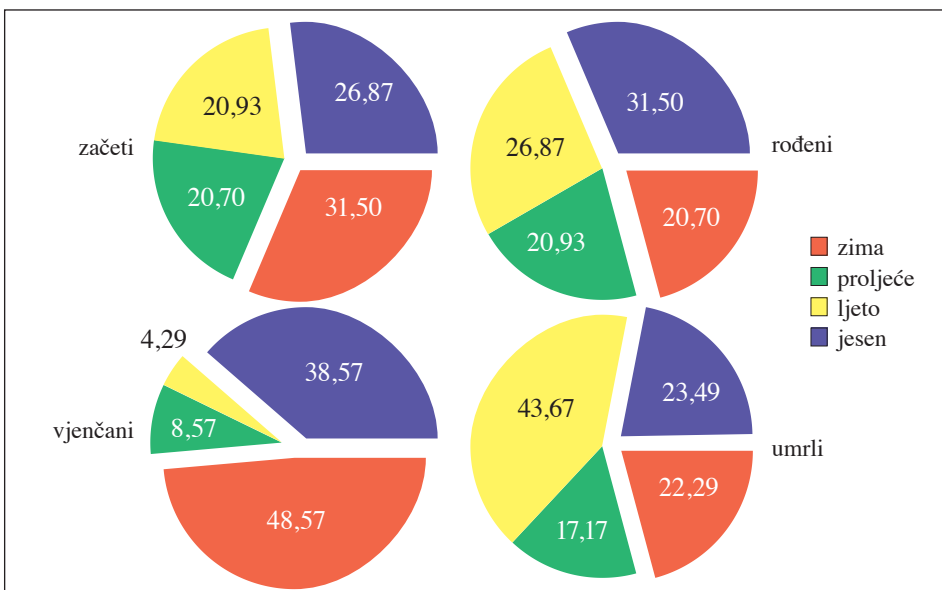
⁶⁴ Uz župe koje su bile obuhvaćene ovim istraživanjem i čiji se rezultati objavljuju u radovima ove edicije, vidi i: N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*: 84-91.

⁶⁵ N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*: 53-54, 131.

⁶⁶ Jasna Čapo, »Sezonske varijacije vjenčanih u sjevernoj Hrvatskoj.« *Etnološka tribina* 12 (1989): 14-15; Jasna Čapo, »Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću.«, u: *Zbornik Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka*. Zagreb: Matica hrvatska, 1993: 129-132.

Grafikon 6. Mjesečna distribucija začetih, rođenih, vjenčanih i umrlih u Betini (1870-1880)

Grafikon 7. Sezonsko kretanje začetih, rođenih, vjenčanih i umrlih u Betini (1870-1880)

Tablica 7. Struktura vjenčanih u Betini po mjesecima (1870-1880)

Godina	Ukupno	Mjesec											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
<i>Ukupno</i>	70	12	21	1	4	1	1	2	0	1	16	8	3
<i>%</i>	100	17,14	30,00	1,43	5,71	1,43	1,43	2,86	0,00	1,43	22,86	11,43	4,29
1870.	8	3	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	2
1871.	10	2	1	0	0	0	0	0	0	0	6	1	0
1872.	5	0	2	0	1	0	0	0	0	0	2	0	0
1873.	10	1	3	0	0	0	0	0	0	1	4	1	0
1874.	5	0	3	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0
1875.	7	1	2	0	2	0	0	0	0	0	0	2	0
1876.	7	1	4	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0
1877.	7	2	2	0	1	0	1	0	0	0	0	1	0
1878.	6	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2	2	1
1879.	4	1	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
1880.	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

■ maksimum

■ minimum

Tablica 8. Mjesečna distribucija začelih, rođenih, vjenčanih i umrlih u Betini (1870-1880)

Pokazatelj	Mjesečna distribucija (%)											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Začeti	12,78	8,37	10,35	5,95	6,39	8,37	7,49	5,51	7,93	6,39	9,47	11,01
Rođeni	5,95	6,39	8,37	7,49	5,51	7,93	6,39	9,47	11,01	12,78	8,37	10,35
Vjenčani	17,14	30,00	1,43	5,71	1,43	1,43	2,86	0,00	1,43	22,86	11,43	4,29
Umrli	9,04	4,80	7,06	4,52	6,50	5,08	14,41	15,82	10,73	9,32	6,50	6,21

Tablica 9. Sezonsko kretanje začelih, rođenih, vjenčanih i umrlih u Betini (1870-1880)

Godišnje doba	Udio začelih (%)	Udio rođenih (%)	Udio vjenčanih (%)	Udio umrlih (%)
<i>Ukupno</i>	100	100	100	100
zima (I-III)	31,50	20,70	48,57	20,90
proljeće (IV-VI)	20,70	20,93	8,57	16,10
ljetno (VII-IX)	20,93	26,87	4,29	40,96
jesen (X-XII)	26,87	31,50	38,57	22,03

Izvanbračna djeca

Samo jedno izvanbračno dijete (0,22%) rođeno je u Betini u razdoblju od 1870. do 1880. godine (tablica 4). Nađeno je nekoliko dana nakon rođenja, mrtvo, možda je bila riječ o čedomorstvu. Suprotno od južnodalmatinskih otoka, gdje je udio izvanbračno rođene djece bio velik (Babino Polje 11,27%, Maranovići 9,71%, Blato 6,99% od ukupnog broja rođenih), u Betini je izvanbračnost bila proskribirana. Crkvene zabrane su se strogo poštivale. Od bračne djece samo je jedno dijete bilo rođeno 7 mjeseci nakon vjenčanja, a i ono je moglo biti začeto u braku ako se radilo o prijevremenu porodu. Nasuprot otoku Murteru: na otoku Lastovu sredinom 19. stoljeća trećina prvorođene djece bila je začeta prije braka,⁶⁷ u Blatu je gotovo polovica (46,18%) prvorođenaca bila je začeta prije nego što je obavljen obred vjenčanja.

Blizanci

U razdoblju od 1870. do 1880. godine u Betini je rođeno 7 parova blizanaca. Od ukupnog broja rođene djece udio blizanaca iznosio je 3,08% (tablica 4), što je iznad hrvatskog prosjeka (2,70%).

Ženidbena dob i ponovni brakovi

U razdoblju između 1870. i 1880. godine, prosječni Betinjanin stupao je u prvi brak s 27 godina, a njegova supružnica s navršenom 21 godinom. Više od trećine mladenki prilikom udaje je mlađa od 20 godina. Ženidbena dob bila je relativno niska i, čini se, još uvijek odražavala predtranzicijsko stanje. U dubrovačkim kopnenim ruralnim područjima mladenci su bili u prosjeku 3-4 godina stariji, a na dubrovačkim otocima i 7-9 godina stariji. U Slavoniji su, pak, bili mlađi, u prvom redu muškarci, jer je dobna razlika između mladenaca bila mala (manja od dvije godine). U Betini je muškarac bio zamjetno stariji od žene (blizu 6 godina). Veća dobna razlika između muškarca i žene uočena je i u dubrovačkim ruralnim područjima, posebno u onim zonama koje su tendirale zadružnom načinu života i gdje je stočarstvo bilo važan dio gospodarske strategije (Konavle).⁶⁸ Prosječna stopa nupcijaliteta u istraženih 11 godina iznosila je u Betini 6,39‰ (tablica 3).

⁶⁷ N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*: 98-99.

⁶⁸ Niko Kapetanić i Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala, I*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1998: 307-317; N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*: 32-33.

Tablica 10. Dob supružnika na dan vjenčanja - Betina (1870-1880)

		Muževi			%			Dob žene				
		<i>Ukupno</i>	oboje u I. braku	bar jedan u II. braku	<i>Ukupno</i>	oboje u I. braku	bar jedan u II. braku	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39
Žene	<i>Ukupno</i>	70	62	8	100	100	100	22	28	14	1	5
	oboje u I. braku	62			88,57			21	26	14		1
	bar jedan u II. braku	8			11,43			1	2	0	1	4
%	<i>Ukupno</i>	100	88,57	11,43				31,43	40,00	20,00	1,43	7,14
	oboje u I. braku	100						33,87	41,94	22,58	0,00	1,61
	bar jedan u II. braku	100						12,50	25,00	0,00	12,50	50,00
Dob muža	15-19	3	3	0	4,29	4,84	0,00	2	1			
	20-24	16	16	0	22,86	25,81	0,00	3	10	3		
	25-29	27	27	0	38,57	43,55	0,00	9	12	6		
	30-34	6	5	1	8,57	8,06	12,50	3	1	2		
	35-39	7	6	1	10,00	9,68	12,50	4	1	2		
	40-44	4	2	2	5,71	3,23	25,00	1			1	2
	45-49	1		1	1,43	0,00	12,50					1
	50-54	3		3	4,29	0,00	37,50		1			2
	Nepoznato	3	3	0	4,29	4,84	0,00		2	1		

Ponovni brak češće su sklapali muškarci (11,43%) nego žene (2,86%), što je opća karakteristika za čitavu Hrvatsku. No, ukupni broj ponovnih brakova bio je znatno veći u sjevernoj nego u južnoj Hrvatskoj, što su već pokazala i dosadašnja istraživanja Stjepana Krivošića u Zagrebu,⁶⁹ Ante Gabričevića u Brdovcu,⁷⁰ odnosno istraživanja koja su izvršena na primjeru Dubrovnika i njegove okolice.⁷¹ Tako je svaki treći slavonski mladoženja imao iza sebe barem

⁶⁹ Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća*. Zagreb: JAZU, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske 19, 1981: 113.

⁷⁰ Ante Gabričević, »Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 1981. godine.« *Starine JAZU* 59 (1984): 244.

⁷¹ N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*: 61.

jedan brak, a tek svaki deveti Dalmatinac (pa tako i Betinjanin). Kod žena je to bilo još izrazitije: svaka četvrta ili peta Slavonka pred oltarom se našla barem dva puta, a tek svaka dvadesetpeta Dalmatinka. Razlika između sjeverne Hrvatske i Dalmacije u razdoblju između 1870. i 1880. godine rezultat je različitog demografskog trenutka, a zacijelo je uzrokovana i gospodarskim različitostima, koje su utjecale na oblikovanje izrazito patrijarhalne i složene obiteljske strukture u Dalmaciji, destimulativno djelujući na odluku o ponovnom braku, posebno kod žena.

Brakovi u srodstvu

Na otocima je, zbog izolacije, bio veći broj srodničkih brakova nego na kopnu. Na otoku Lastovu između 20 i 30% brakova bilo je tijekom 17., 18. i 19. stoljeća sklopljeno između krvnih srodnika.⁷² U Maranovićima na Mljetu preko 50%. U Babinom Polju, većem mljetskom naselju, udio je također bio visok (20%), ali ipak bitno manji nego u Maranovićima. Da je veličina naselja utjecala na broj srodničkih brakova pokazuje i slučaj Korčule: u manjem Pupnatu svaki je sedmi brak bio srodnički, u velikom Blatu tek svaki pedeseti. U Betini je otprilike svaki deveti brak sklopljen u srodstvu (11,43%), ali nikad u suviše bliskom. Najbliži zabilježen stupanj srodstva bio je 3. i 4. stupanj po kanonskom, odnosno 7. stupanj po civilnom računanju (vjenčanje s kćeri drugoga rođaka).

Osobna imena

Iako je sustav osobnih imena u Betini, kao i u svim ostalim istraženim župama, bio vrlo stabilan, sadržavajući gotovo isključivo kršćanska, svetačka imena, u Betini je njihova disperzija bila nešto veća nego drugdje. Tako je udio pet najčešćih muških imena bio manji od 50%, a tako je bilo još jedino u slavonskim župama. Koncentracija ženskih imena (51,87%) bila je manja čak nego i u Slavoniji. Najčešća betinska imena u razdoblju od 1870. do 1880. godine bila su Šimun (Šime) (13,21%) i Lucija (11,62%) (tablica 11). Utjecaj preporoda očituje se pojavom narodnih hrvatskih imena (Krunoslav, Ljubomir, Miroslav), ali još uvijek s vrlo niskom frekvencijom.

⁷² N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*: 132.

Tablica 11. Najfrekventnija betinska osobna imena (1870-1880)

Osobno ime	Frekvencija	Udio (%)	Osobno ime	Frekvencija	Udio (%)
Šimun	28	13,21	Lucija	28	11,62
Antun	20	9,43	Marija	27	11,20
Ivan	18	8,49	Ivana	27	11,20
Josip	15	7,08	Šimica	22	9,13
Mato	15	7,08	Antonija	21	8,71
Pet najčešćih imena	96	45,28	Pet najčešćih imena	125	51,87
Broj rođenih (1870-1880)	212	100	Broj rođenih (1870-1880)	241	100

Zaključak

Analiza demografskih pokazatelja u Betini, izvršena na temelju istraživanja matičnih knjiga, dala je sljedeći rezultat:

Kretanje stanovništva Betine ima obilježja i slijedi trendove koji se mogu uočiti na otocima srednje Dalmacije, a koji se u mnogim detaljima bitno razlikuju od kopnene Dalmacije. Ta obilježja očitovat će se u ritmu začecā (s padom u vrijeme poljskih radova), rađanja, vjenčanja (dva maksimuma s dominacijom zimskog nad jesenskim) i smrti (jači utjecaj ljetnih zaraza), u relativno malom udjelu ponovljenih brakova, a povećanom udjelu srodničkih brakova.

U razdoblju od 1870. do 1880. godine u Betini se očituju tek prvi znaci demografske tranzicije. Stope nataliteta i mortaliteta još uvijek su predtranzicijske. Visoka smrtnost dojenčadi i male djece također je predtranzicijska, kao i relativno niska ženidbena dob. No, prve naznake tranzicije osjećaju se u produljenju ljudskog vijeka. Udio staračkog kontingenta manji je nego u južnoj Hrvatskoj, gdje je tranzicija već u tijeku, ali je ipak znatno veći nego u Slavoniji, gdje je demografska situacija "čisto" predtranzicijska.

Specifičnosti betinskog stanovništva u promatranom razdoblju očituju se u povećanom broju rođene ženske djece, što je najvjerojatnije slučajnost (ipak je riječ o mikrocjelini, gdje oscilacije u spolnoj strukturi rođenih mogu biti velike), nadalje u iznimnom poštivanju crkvenih pravila o izbjegavanju predbračnih spolnih odnosa, što Betinu bitno razlikuje od južnodalmatinskih i dubrovačkih otoka.

THE FIRST SIGNS OF DEMOGRAPHIC TRANSITION: THE POPULATION OF BETINA (1870-1880)

FRANE ČIZMIĆ AND BOŽENA VRANJEŠ-ŠOLJAN

Summary

The population movement of Betina on the island of Murter shares the features and trends observed on the islands of central Dalmatia, which in many details deviate from the Dalmatian mainland. These differences are evident in the patterns of conception (an apparent fall during seasonal work in the fields), of births, marriage (two peaks, the winter peak predominating over that of autumn), and deaths (a more prominent impact of summer diseases), relatively small proportion of remarriages and an increase in consanguineous marriages.

In the period 1870-1880, Betina experienced the first signs of demographic transition. The natality and mortality rates were still pre-transitional. High infant mortality rate and that of early childhood were also pre-transitional, as well as a relatively low age at marriage. Yet first signs of transition were observed in the longer life-span. The proportion of the elderly contingent was smaller than in southern Croatia, where the transition was already under way, yet considerably higher than in Slavonia, where a pre-transitional demographic picture still prevailed.

The specific features of the Betina population in this time-frame demonstrate an increase in the births of female infants, most likely a coincidence (this is a micro case-study where gender oscillations in the birth structure can vary considerably), further, in the most strict observance of the church rules governing premarital sexual relations, and in this respect distinguishing Betina significantly from the islands of south Dalmatia.

